

ПЕРШІ ЄВРЕЙСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Перші єврейські поселення в нашій країні з'явилися на території Криму більше двох тисяч років тому. Євреї жили тоді у Боспорській державі, що об'єднувала античні міста Міркамії, Пантікапей, Німфей, Фанагорію та інші по обидва боки Боспору Кімерійського (Керченської протоки). Розкопки у цих стародавніх містах, а також у Херсонесі, Анапі виявили написи на івриті та символіку тогочасних іудеїв. Вони були ремісниками і торговцями, державними службовцями та військовими. Кримські євреї приймали до себе єдиновірців, які були вимушені тікати від переслідувань.

Значною була роль євреїв у Хазарському каганаті, який мав досить жваві відносини з Київською Руссю. Деякі вчені, зокрема О.Пріцак, вважають, що саме хазари заснували Київ у першій половині IX ст. Відомо також, то київські князі додавали до свого імені хозарський титул, називаючи себе "каганамі".

У 790 р. хазарський каган та його оточення прийняли іудаїзм, а згодом іудеями стали і значна кількість городян. Каган запросив до себе єврейських учених, побудував синагоги та школи, де хозар вчили Танаху і Талмуду. Серед хозар було чимало християн, мусульман та язичників, які мали однакові з іудеями права. Верховний суд каганату складався із семи суддів, двоє з яких були іудеями, двоє - християнами, двоє - мусульманами і один - язичником.

М.С.Грушевський вважав, що Хазарська держава була заслоном Східної Європи від азіатських орд. Хазари перешкоджали їх пересуванню у Причорноморські степи, а також не пропускали русинів, що ходили на човнах за військовою здобиччю до берегів Каспію.

Найдавніший документ, що свідчить про існування Києва, був написаний на івриті євреями міста у першій половині X ст. Це був лист, знайдений у каїрській синагозі. З нього можна дізнатись про історію киянина Якова бар Хануки, брат якого взяв гроші в борг у нееврея. Однак у дорозі брата вбили грабіжники. Яков не зміг повернути борг і майже рік відсидів у в'язниці, доки єврейська громада не збрала частини грошей. Тоді його звільнили і дали листа до інших єврейських громад з проханням допомогти сплатити борг. Лист був підписаний євреями і хозарами, а у кутку тюркськими рунами хозарський чиновник написав "Хокурум", що означає – "Я прочитав".

Після знищення Хазарії у 965 р. Святослав привів до Києва значну частину полонених і розселив їх по різних місцях. З того часу серед районів Києва один називався "Козари", а інший – "Жидове". Біля останнього знаходились Жидівські ворота (у районі сучасної Львівської площі), що згадуються в Іпатіївському літописі у 1146 та 1151 рр.

Літописи розповідають і про те, що хазарські євреї пропонували у 986 р. князю Володимирі, який у "Слові Іларіона" був названий "великим каганом", прийняти іудаїзм, але він відмовився.

Євреї Київської Русі листувалися з іудеями інших країн, посилали своїх дітей вчитись у Європу, приймали єдиновірців, які змушені були тікати від хрестоносців та інших ворогів. Досі відомі імена рабі Іцхака з Русі, який вчився у німецькому місті Вормсі та Ашера бен Сіная, що навчався в іспанському місті Толедо.

Після смерті Святополка Ізяславича у 1113 р. Володимир Мономах не наважився стати князем у Києві. Під час безвладдя у народі почалося заворушення, але Володимир прийшов у місто і припинив погром. У 1124 р. була пожежа і вигоріло майже все місто.

Євреї жили не тільки у Києві, а й у Чернігові, Волинській та Галицькій землях. У Володимирі Волинському, що був на торговому шляху між Східною та Західною Європою, євреї жили з XI ст. Під час татаро-монгольської навали багато їх загинуло разом з іншими жителями Русі, інші втекли.

XIII - XVI ст. залишили відносно мало свідчень про розселення, умови життя і господарську діяльність євреїв в Україні, але подальші часи дають уже достатній історичний матеріал щодо тутешнього єврейства. Відомо, що з кінця XIV ст. в Україну з Польщі масово переселяються ашкеназі (європейські євреї), які розмовляють на їдиш. Швидкими темпами починає зростати єврейське населення Лівобережжя після Люблінської унії (1596 р.), коли євреї Польщі оселяються на землях Лівобережної Київщини, Полтавщини, що стали належати польському королю. Після Деулінського перемир'я (1618 р.) вони з'являються на Чернігівщині і Новгород-Сіверщині як управителі панських маєтків, орендарі, лихварі, ремісники. Однією з причин переселення євреїв в Україну були переслідування, які у польських містах чинили католицьке духовенство і городяни. До того ж старий закон створював багато перешкод тим євреям, які намагались брати в оренду землі, що належали шляхті у центральних областях Польщі. В Україні пани охоче передавали в оренду євреям різні промисли, млини, землю, маєтки тощо, завдяки чому почав формуватися прошарок сільських євреїв, які були орендарями-посередниками між землевласниками та селянами. Особливо це набуло свого поширення на Київщині, Поділлі та Волині, де польські феодалі повністю віддавали свої маєтки з кріпаками у розпорядження євреїв-управителів. Звертались до їх послуг і церковники, які не гребували посередництвом іновірців.

Постійні утиски з боку жовнірів коронного війська і магнатів викликали серед козаків і селян незадоволення, що поглиблювалось дошкульним визиском євреїв-орендарів. Бувало й так, що пани примушували селян продавати свої продукти тільки орендарям та ще й за низькими цінами, і, таким чином, вони разом з панами ставали винуватцями зубожіння селян. У той же час більшість євреїв майже весь свій прибуток змушені були віддавати поміщикам, що призводило до майнового розшарування серед орендарів.

Таким чином, частина євреїв в українських селах опинилась між селянами та їх поневолювачами, потрапивши у кабальну залежність від останніх. Змушені відстоювати інтереси своїх хазяїв, іудеї відчували на собі водночас ненависть землеробів і презирливе ставлення шляхти, до того ж їх становище ускладнювалось ворожістю і католиків, і християн до іудейської релігії. Все це мало трагічні наслідки під час козацьких повстань, що прокочувались по Україні у XVII - на початку XVIII ст. Кожне з них давало чимало прикладів сліпого гніву повсталого народу: розорились синагоги та житла іудеїв, чинилась наруга над їх святинями, вбивались ті, хто не зрікався іудейства.

Видатні українські діячі Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Куліш, Марко Вовчок звернулись до громадськості Росії у листі, в якому виклали своє розуміння причин ворожнечі між іудеями і християнами протягом останніх століть. Вони писали, що український "народ не мог видеть причину зла, заключающуюся не в евреях, а в религиозно-гражданском устройстве Польши. Он мстил евреям с таким простодушным сознанием праведности кровопролитный, что даже воспел свои страшные подвиги в своих истинно поэтических песнях".

Але історія засвідчила й інше ставлення до євреїв. Канадський історик Орест Субтельний пише, що в окремих випадках керівники українських повстанців вважали євреїв, які займались вільними промислами та ремеслами, корисними і дозволяли їм залишатись у місцях свого проживання. Так було у Бродах, де з іудеїв була взята контрибуція у вигляді шкір, полотна та провізії для армії.

Відомо, що євреї, які приймали православ'я, нерідко брали участь у козацьких походах. Документи свідчать про те, що у війську Б.Хмельницького у 1648 р. були євреї. У "Реєстрі всього Війська Запорізького", складеному у 1649 р., зазначені євреї Перехрест, Іван Лейба, Трохим Коган, Іван Жидовкін, Демко Зраїтель, Демко Юдай, Василь Жидовчин, Василь Жидовець, Федір Зраїтель, Васько Лейба та ін. Наслідком трьох поділів Польщі стало те, що євреї України поступово перейшли під владу Російської імперії, від якої вони зазнали чимало різних обмежень, гонінь. Врешті - решт, євреям дозволили засновувати "землеробські поселення, а невдовзі було проголошено дозвіл записуватися їм до купецтва та міщанства Південної України. Тим самим історія розселення євреїв на Півдні України розподілилася на два етапи: землеробський та торгово-промисловий".